

رانت اقتصادی و شاخص‌های اندازه‌گیری آن

زهرا کاویانی*

چکیده

امروزه مفهوم رانت و رانت‌جویی در ادبیات اقتصادی جهان مفهومی شناخته‌شده است و مطالعات بسیاری درباره آن صورت گرفته است. البته در کشور ما مطالعات معدود و انگشت شماری در این زمینه انجام شده و به ندرت موضوع رانت را به‌طور علمی بررسی کرده‌ایم.

اهمیت بررسی مطالعه رانت از آنجا مشخص می‌شود که وجود رانت و موقعیت‌های رانت‌جویانه در یک اقتصاد، تأثیر زیادی در ترکیب شغلی و تخصیص استعدادها در جامعه دارد و با توجه به عدم تعریف درست از مفهوم رانت در اقتصاد ایران، بررسی معنا و مفهوم علمی این پدیده در درجه اول اهمیت قرار دارد.

این مطالعه سعی دارد در یک بررسی علمی، به تجزیه و تحلیل معنا و مفهوم رانت در ادبیات اقتصادی بپردازد. بدین منظور مهم‌ترین مطالعات صورت گرفته در علم اقتصاد درباره رانت مورد ارزیابی و تجزیه و تحلیل قرار گرفته و برخی از شاخص‌های اندازه‌گیری رانت که در مطالعات تجربی رانت‌جویی مورد استفاده قرار گرفته‌اند به تفکیک شاخص‌های خرد و کلان معرفی شده‌اند. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که اندازه‌گیری رانت اقتصادی تنها از روش تعریف کردن متغیرهای جانشین امکان پذیر است و این امر در ادبیات اقتصادی رانت‌جویی نیز به صورت مشهودی به چشم می‌خورد.

واژگان کلیدی: رانت اقتصادی؛ فساد؛ مبارزه با رانت؛ اقتصاد کلان

* کارشناس ارشد اقتصاد نظری از دانشگاه صنعتی شریف و پژوهشگر دفتر مطالعات اقتصادی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی؛ zahra.kaviani@gmail.com

مقدمه

رانت^۱ و رانت‌جویی^۲ موضوعی است که امروزه در بحث‌های مختلف اقتصادی و سیاسی کشورمان بسیار از آن سخن به میان می‌آید اما شاید بتوان گفت هنوز تعریف دقیقی از رانت در ادبیات اقتصادی داخل کشور ارائه نشده و برآورد صحیحی از جایگاه آن در علم اقتصاد و ارتباطش با سیاست در دست نیست. دلیل این ادعا تعداد اندک و انگشت شمار مطالعات مربوط به رانت‌جویی در ایران است. با این حال مهم این است که همگان بر این موضوع اذعان دارند که رانت‌جویی هر چه هست، مسلماً فعالیتی غیر سودمند در جامعه است و دقیقاً به همین دلیل باید مورد توجه هر چه بیشتر قرار بگیرد. شناخت رانت، ارائه تعریفی دقیق و علمی از آن و بیان مصادیق و تعاریف فعالیت‌های رانت‌جویانه، موضوعی است که در قسمت‌های بعدی این مطالعه به آن پرداخته خواهد شد. اما آنچه در این قسمت به آن خواهیم پرداخت، بیان دلایلی است که اشاره به اهمیت بررسی موضوع رانت دارد.

در حال حاضر، نقش دولت در کشور ما در کلیه فعالیت‌های اقتصادی و سیاسی بسیار پررنگ است. نقش دولت در اقتصاد از دو منظر قابل بررسی است؛ اول آنکه دولت مالکیت بسیاری از بنگاه‌های اقتصادی را داراست که درصد زیادی از فعالیت‌های اقتصادی را بر عهده دارند. نقش دوم دولت در اقتصاد نیز تأثیر بسزای دولت در قانون‌گذاری و تصدی‌گری بخش‌های اقتصادی است. دولت در تعیین قیمت انواع کالاها و خدمات، تعیین نرخ بهره، تعیین حداقل دستمزد و مواردی از این قبیل، علاوه بر تأثیرگذاری بر فعالیت‌های بخش دولتی نقش پررنگی را در فعالیت بخش خصوصی نیز ایفا می‌کند. دولت با ابلاغ بخش‌نامه یا قانون‌گذاری، می‌تواند موجب برهم خوردن تعادل‌های اقتصاد شده و برخی فعالیت‌هایی را که دارای توجیه اقتصادی نیستند توجیه‌پذیر کرده و در مقابل، بسیاری از فعالیت‌های دارای توجیه را از چرخه اقتصادی خارج کند.

¹ Rent

² Rent seeking

به عنوان مثال وضع تعرفه وارداتی بر روی بسیاری از کالاها، موجب شده است منابع اقتصادی، صرف تولید کالایی شود که تولید آن در داخل توجیه اقتصادی ندارد و در مقابل، غیرواقعی بودن نرخ ارز و پایین تر نگه داشتن آن از مقدار تعادلی، از سوی دولت، موجب شده است بسیاری از کالاهایی که تولید آن‌ها در داخل دارای توجیه است، از توجیه اقتصادی خارج شده و نیاز داخلی آن از طریق واردات تأمین شود. این موضوع، همان‌طور که عنوان شد، موجب برهم خوردن تعادل اقتصادی خواهد شد. برای مثال بر هم خوردن تعادل بازار کار، موضوعی است که می‌تواند در نتیجه فعالیت‌های دولت در اقتصاد رخ دهد. دخالت دولت در اقتصاد موجب می‌شود مشاغل مختلف، در بهره‌برداری از منابع اقتصادی فرصت‌های یکسانی نداشته باشند. قرار دادن نرخ ارز در مقداری کمتر از مقدار تعادلی آن موجب از بین رفتن انگیزه تولید شده و به دنبال آن نیروی کار بیشتر به سمت واردات جذب می‌شود. به همین ترتیب تعیین نرخ سود تسهیلات بانکی در مقداری پایین‌تر از تعادل بازار، موجب می‌شود واسطه‌گری در بازار مالی، جذابیت زیادی ایجاد کند و بنابراین افراد جذب این فعالیت‌ها شوند. در چنین اقتصادی افراد به مرور زمان درمی‌یابند اشتغال در بخش رسمی اقتصاد، سوددهی مناسبی ندارد و بنابراین انگیزه آنان برای استفاده از فرصت‌هایی که به واسطه قوانین دستوری دولت فراهم آمده بیشتر می‌شود. در چنین اقتصادی، نیروی انسانی ماهر و متخصص که دارای توانایی در استفاده از فرصت‌ها است، جذب فعالیت‌هایی از این قبیل می‌شود و در مقابل نیروی کار غیر ماهر در بخش تولید و بخش‌های غیرسودده اقتصاد باقی می‌ماند.

این امر از دو جهت به تولید و کسب درآمد در اقتصاد آسیب وارد می‌کند؛ اولاً نیروی کاری که می‌تواند فعالیت‌های بهره‌ور انجام دهد، جذب بخش غیررسمی و غیر بهره‌ور^۱ می‌شود و به‌طور کلی نیروی کار موجود در بخش تولید کاهش پیدا می‌کند. ثانیاً نیروی کار باقی‌مانده در بخش تولید نیز نیروی کار ماهر نبوده در نتیجه بهره‌وری بخش تولید را نیز کاهش می‌دهد که این موضوع منجر به کاهش درآمد و کاهش رشد اقتصادی خواهد شد.

^۱ با فرض آنکه تولید بخش بهره‌ور و سایر فعالیت‌ها از قبیل واردات و واسطه‌گری بخش غیربهره‌ور اقتصاد را تشکیل می‌دهند.

شرایطی که در حال حاضر در بازار کار ایران رخ داده است، مصداق وضعیتی است که در بالا توضیح داده شد. این شرایط منجر به جذب استعدادها به سمت بخش غیربهره‌ور و واسطه‌گری شده است. در ادبیات اقتصادی یکی از مصادیق رانت، همین شرایطی است که به واسطه قانون‌گذاری دولت فراهم آمده و افرادی که به دنبال استفاده از این موقعیت‌ها می‌روند نیز رانت‌جو نام دارند.

آنچه در بالا به آن اشاره کردیم تا حدودی می‌تواند اهمیت بررسی موضوع رانت و رانت‌جویی را مشخص کند. اینکه انواع رانت چیست و تحت چه شرایطی به‌وجود می‌آید، سهم دولت در ایجاد و تقویت رانت و فرصت‌های رانت‌جویی چیست و اصولاً کدام دسته از سیاست‌های دولت می‌توانند زمینه را برای چنین فعالیت‌هایی فراهم کنند، مواردی هستند که بررسی آن‌ها دارای اهمیت است. به‌خصوص آنکه این موضوع در کشور ما در کمتر به صورت علمی و دقیق مورد بررسی قرار گرفته است.

۱. رانت اقتصادی و انواع آن

تعاریف مختلفی از رانت و رانت‌جویی وجود دارد که همگی در طول یکدیگر قرار می‌گیرند. مفهوم رانت از زمانی که اولین بار توسط ریکاردو^۱ به عنوان «بهره مالکانه زمین‌های کشاورزی عنوان شد»، تا به امروز گسترش زیادی پیدا کرده است به طوری که تعریفی که امروزه از رانت در ادبیات اقتصادی وجود دارد، کاملاً متفاوت با تعاریف اولیه آن است.

در یک بیان ساده و خلاصه، رانت اقتصادی موقعیتی است که امروزه به واسطه کم‌کوش بودن عرضه برخی کالاها که به صورت ذاتی دارای محدودیت هستند و یا ایجاد شرایط انحصاری به واسطه دخالت دولت در بازار به‌وجود می‌آید. نوع دیگری از رانت اقتصادی نیز به موجب بهره‌مندی برخی کشورها از منابع طبیعی عاید آن کشورها می‌شود. برخورداری این کشورها از موهبت منابع طبیعی، امتیاز ویژه‌ای را برای آن‌ها در مقابل کشورهایی که از این منابع بی‌بهره‌اند فراهم می‌آورد. با این تعریف، رانت‌جو نیز فردی است که به دنبال استفاده از رانت ایجاد شده است.

¹ Ricardo

افراد برای دستیابی به رانت با یکدیگر رقابت می‌کنند و بنابراین این فعالیت آن‌ها نیز رانت‌جویی نام دارد.

اما اینکه افراد در یک جامعه چطور جذب فعالیت‌های مختلف می‌شوند، دارای اهمیت است. چه عاملی ممکن است باعث جذابیت بیشتر فعالیت‌های رانت‌جویانه نسبت به فعالیت‌های تولیدی شود؟ عاصم اغلو^۱ (۱۹۹۵، صص ۱۰-۱) این عامل را بازدهی نسبی این فعالیت‌ها می‌داند و عنوان می‌کند که تخصیص استعدادها به فعالیت‌های رانت‌جویانه و فعالیت‌های تولیدی به بازدهی نسبی آن‌ها بستگی دارد. بالاند و فرانسوا^۲ (۲۰۰۰، صص ۵۳۲-۵۲۷) نیز در مطالعه‌ای این موضوع را مورد بررسی قرار دادند، به علاوه اینکه آن‌ها رانت‌جویی را در کشورهای نفتی مورد مطالعه قرار داده و بر چگونگی نحوه تخصیص استعدادها در این کشورها بحث می‌کنند. وارد کردن بحث نفت و وجود منبع نفتی در مطالعه بالاند و فرانسوا و به دنبال آن مطالعه‌ای که توسط نیلی و تالمین^۳ (۲۰۰۱، صص ۱۰-۲) صورت گرفته است، نشان می‌دهد که وجود این منبع طبیعی می‌تواند تأثیر بسزایی در نحوه تخصیص استعدادها داشته باشد. دو مطالعه فوق که در خصوص کشورهای نفتی صورت گرفته است نشان می‌دهد که تأثیر نفت بر روی تخصیص استعدادها باعث تأثیرگذاری بر تعادل‌های جامعه می‌شود. به‌طور کلی در یک اقتصاد، وجود دو نوع تعادل در فعالیت‌های جامعه محتمل است؛ تعادل خوب^۴ که در آن تمام فعالیت‌های جامعه، فعالیت‌های بهره‌ور است و تعادل دیگر که در آن به‌طور هم‌زمان هم فعالیت‌های بهره‌ور و هم فعالیت‌های رانت‌جویانه وجود دارد که از آن تحت عنوان تعادل میانه نیز یاد می‌کنند.

بر اساس یافته‌های مطالعات یاد شده در صورت دستیابی به منبع نفت، تعادل سومی نیز محتمل خواهد بود که در آن هیچ فعالیت تولیدی وجود ندارد و کلیه فعالیت‌ها، فعالیت‌های

¹ Acemglu

² Baland and Francois

³ Nili and Talmain

⁴ Good equilibrium

رانت‌جویانه است. در این حالت در صورتی که یک شوک مثبت نفتی در کشور مورد نظر رخ دهد حتی پس از پایان شوک نفتی نیز ممکن است این تعادل باقی بماند.

ترویک^۱ (۲۰۰۹، صص ۲۴۲-۲۴۱) در مطالعه‌ای رابطه بین رشد اقتصادی و فراوانی منبع طبیعی را در کشورهای دارای منبع طبیعی بررسی می‌کند. به گفته وی در دهه‌های اخیر، کشورهای دارای منابع طبیعی نسبت به کشورهای که از این منابع بی‌بهره‌اند، عملکرد اقتصادی ضعیف‌تری داشته‌اند. ترویک برای بررسی این موضوع به تئوری‌هایی که برای توضیح نحسی منابع طبیعی وجود دارد، می‌پردازد که یکی از آن‌ها تئوری رانت‌جویی و نحسی منابع طبیعی است.

به عقیده ترویک (همان، ص ۲۵۱) مشهورترین مقاله در خصوص رانت‌جویی و منبع طبیعی، مقاله لین و تورنل^۲ (۱۹۹۹) است. آن‌ها نشان داده‌اند که با افزایش بهره‌وری نهایی، درآمد افزایش پیدا می‌کند، گروه‌ها برای آنکه از این افزایش درآمد از طریق انتقال‌های دولتی بیشتر بهره‌مند شوند، تلاش کرده و با یکدیگر در این جهت رقابت می‌کنند. به دنبال آن دولت برای پاسخگویی به درخواست گروه‌های فشار، مالیات را بیشتر می‌کند. با افزایش مالیات، تولید نهایی سرمایه کاهش پیدا کرده و در نهایت رشد اقتصادی کاهش می‌یابد. ترویک همچنین توضیح می‌دهد که یک کارآفرین می‌تواند بنگاه ایجاد کند و فعالیت اقتصادی بهره‌ور انجام دهد یا به رانت‌جویی بپردازد. زمانی که شوک مثبت منبع طبیعی رخ می‌دهد، تعداد فعالیت‌های رانت‌جویانه افزایش پیدا می‌کند و در مقابل فعالیت‌های بنگاه‌هایی که بهره‌ور هستند کاهش می‌یابد بنابراین درآمد، کاهش پیدا کرده و در پی آن انگیزه برای انجام فعالیت‌های بهره‌ور کاهش پیدا می‌کند و به دنبال آن افراد جذب فعالیت‌های رانت‌جویانه می‌شوند.

با توجه به توضیحات فوق در تقسیم‌بندی رانت و فعالیت‌های رانت‌جویانه، می‌توانیم سه طبقه‌بندی را برای مواردی که زمینه‌ساز فعالیت‌های رانت‌جویانه هستند، عنوان کنیم:

¹ Torvic

² Lane and Tornell

۱.۱. رانت‌جویی در فعالیتهای اجتماعی و اقتصادی

رانت‌جویی می‌تواند در تمامی فعالیتهای اجتماعی و اقتصادی وجود داشته باشد. افراد برای بهره‌مندی از رانت با یکدیگر رقابت می‌کنند. به طور کلی افراد با یکدیگر رقابت می‌کنند تا بتوانند مزایای بیشتر کسب کنند. مثلاً دانشجویان با یکدیگر رقابت می‌کنند تا بتوانند ممتاز محسوب شده و از مزایای دانشجوی ممتاز استفاده کنند. مثال‌های زیادی از این قبیل در کلیه فعالیتهای اجتماعی وجود دارد.

۱.۲. رانت ناشی از قانون‌گذاری

در این مورد قوانینی که به وسیله دولت وضع می‌شود زمینه‌ساز فراهم آمدن رانت اقتصادی می‌شود. قوانین مانند اعطای مجوزهای وارداتی، محدودیت‌های تجاری، کاهش نرخ سود بانکی، اختلاف نرخ ارز رسمی و نرخ ارز بازاری و

مولر^۱ (۲۰۰۳، صص ۳۳۰-۳۳۰) وضع قوانین توسط سیاستمداران را موجب فراهم آوردن رانت می‌داند. وی عنوان می‌کند که سیاستمداران با قوانینی که وضع می‌کنند می‌توانند منابع مالی را از گروهی به گروه دیگر انتقال دهند. به عنوان مثال سیاستمداران می‌توانند با ایجاد موانعی برای ورود به صنعت‌های خاص و پدید آوردن شرایط انحصاری، موجب انتقال درآمد از مصرف‌کنندگان به تولیدکنندگان شوند. این‌گونه فعالیت‌ها و اختیاراتی که سیاستمداران و دولت‌مردان دارند موجب می‌شود افراد برای به دست آوردن این امتیازات با یکدیگر رقابت کنند. در واقع منفعت زیادی که برخوردار از حق انحصار در پی دارد، موجب رقابت برای به دست آوردن این حق می‌شود زیرا رانت زیادی را برای دارندگان این حق به‌وجود می‌آورد. این تلاش برای دستیابی به رانت، رانت‌جویی نام دارد.

¹ Muller

کروگر^۱ (۱۹۷۴، ص ۲۹۱) نیز که در مطالعه خود برای اولین بار عبارت رانت‌جویی را وارد ادبیات اقتصادی کرد، عنوان می‌کند که دولت چگونه با مداخله در یک اقتصاد مبتنی بر بازار، زمینه‌ساز فعالیت‌های رانت‌جویانه می‌شود.

۱.۳. رانت ناشی از منابع طبیعی

وجود منابع طبیعی باعث می‌شود دولت از رانت عظیمی که منابع طبیعی برای وی به همراه می‌آورد بهره‌مند باشد. در این صورت نحوه توزیع درآمد حاصل از این منبع طبیعی توسط دولت موجب فراهم آوردن رانت زیادی خواهد شد. گروه‌های فشار سعی خواهند کرد با تأثیرگذاری بر دولت، هرچه بیشتر این رانت را به خود اختصاص دهند. بالاند و فرانسوا (۲۰۰۰، صص ۵۳۲-۵۲۷) و همچنین نیلی و تالمین (۲۰۰۱، صص ۳-۱) در مطالعات خود، به این موضوع اشاره کرده‌اند و چگونگی تأثیرگذاری گروه‌های فشار بر روی دولت را از طریق تابع تأثیرگذاری، مدل‌سازی کرده‌اند. در این مدل‌ها گروه‌های فشار سعی دارند هر چه بیشتر در قید بودجه دولت اثر گذاشته و منابع بیشتری را به خود جذب کنند.

مولر (۲۰۰۳، صص ۳۴۰-۳۳۰) در کتاب خود رانت و رانت‌جویی را به این صورت تعریف می‌کند که در ادبیات اقتصاد سیاسی، سیاست‌مداران برای به دست آوردن رأی بیشتر با یکدیگر رقابت دارند و پس از به دست آوردن رأی نیز قوانین و مقرراتی وضع می‌کنند. به دنبال آن گروه‌های فشار و مردم نیز برای آنکه قوانین بیشتری به نفع آنان باشد با یکدیگر به رقابت می‌پردازند و در عوض فراهم‌کنندگان رأی برای سیاست‌مداران نیز این گروه از افراد هستند. سیاست‌مداران با قوانینی که وضع می‌کنند، می‌توانند منابع مالی را از گروهی به گروه دیگر انتقال دهند. برای نمونه سیاست‌مداران می‌توانند با ایجاد شرایط انحصاری و حمایت از آن (به عنوان مثال، با اعطای حق انحصاری وارد شدن به برخی صنایع)، موجب انتقال درآمد از مصرف‌کنندگان به تولیدکنندگان شوند.

¹ Krueger

اختیاراتی که سیاستمداران و دولت‌مردان دارند موجب می‌شود افراد برای به دست آوردن این امتیازات و اختیارات با یکدیگر رقابت کنند. منافع زیادی که داشتن حق انحصاری در پی دارد باعث رقابت برای به دست آوردن این حق می‌شود زیرا رانت زیادی را برای دارندگان این حق به وجود می‌آورد. تلاش برای دستیابی به رانت همان‌طور که عنوان شد رانت‌جویی نام دارد.

مولر (۲۰۰۳، صص ۳۴۰-۳۳۰) در ادامه توضیح می‌دهد که رانت‌جویی اولین بار به صورت سیستماتیک توسط تالوک^۱ (۱۹۶۷) مورد بحث قرار گرفت و پس از آن اصطلاح رانت‌جویی توسط کروگر (۱۹۷۴، ص ۲۹۱) عنوان شد. در نخستین بحث‌هایی که درباره رانت‌جویی صورت گرفته است، رانتی که به واسطه انحصار به دست می‌آید، در شکل (۱) نشان داده می‌شود.

در شکل (۱) نشان داده شده است که چگونه انحصار موجب فراهم آوردن رانتی برای دارنده آن خواهد شد. شکل (۱) تقاضا برای کالایی را نشان می‌دهد که تولید آن انحصاری است. اگر انحصارگر قیمت p_m را به جای p_c که قیمت رقابتی است، اخذ کند، در این صورت مستطیل R به عنوان رانت انحصاری و مثلث L به عنوان زیان ناشی از انحصار به وجود خواهد آمد. در صورتی که اگر شرایط انحصاری به واسطه دولت حمایت نمی‌شد و بازار این محصول انحصاری رقابتی بود، این میزان رانت و زیان مرده به وجود نمی‌آمد. در مطالعات اولیه رانت‌جویی، زیان ناشی از رانت‌جویی همین مثلث L در شکل (۱) عنوان شده است، در صورتی که هزینه‌های اجتماعی ناشی از رانت انحصار، تنها به مثلث زیان محدود نمی‌شود.

همان‌طور که در بالا اشاره کردیم، افراد برای دستیابی به امتیازاتی که به موجب آن رانتی عاید آنان خواهد شد، با یکدیگر رقابت می‌کنند. این رقابت برای گروه‌های مختلف هزینه‌هایی در بر دارد. به عنوان مثال فرض کنید دولت قصد دارد حق امتیازی انحصاری را واگذار کند. مولر (۲۰۰۳، صص ۳۳۵-۳۳۳) این موضوع را به وسیله مثالی در خصوص اعطای حق انحصار خطوط هوایی بین دو شهر عنوان می‌کند. فرض کنید دولت قصد دارد حق انحصار خطوط هوایی را واگذار کند. در صورتی که بیش از دو متقاضی برای این امر وجود داشته باشد، هر دو برای دستیابی به این حق با

¹ Tullock

یکدیگر رقابت خواهند کرد و هزینه‌هایی برای این رقابت صرف می‌کنند. این هزینه‌ها شامل هزینه‌های لابی، تبلیغات و غیره می‌شود.

هزینه‌های رانت‌جویی منحصر به همین موارد نیست بلکه در مواردی ممکن است دولت مخارجی را برای جلوگیری از رانت‌جویی انجام دهد یا وقت زیادی که از سوی رانت‌جویان برای به دست آوردن رانت صرف می‌شود، می‌تواند صرف فعالیت‌های مولد دیگر شود. به بیانی دیگر تالوک (۱۹۶۷، صص ۲۲۷-۲۲۴)، رانت را به سرقت تشبیه می‌کند. سرقت به خودی خود هزینه اجتماعی ندارد، چون انتقال ثروت از فردی به فرد دیگر است. بنابراین در کل جامعه یک بازی با جمع صفر خواهد بود اما در صورت وجود سرقت در جامعه، هزینه‌هایی برای مقابله با سرقت انجام می‌گیرد. افراد برای خرید قفل و سیستم‌های امنیتی برای جلوگیری از سرقت اقدام خواهند کرد. از طرف دیگر، استعدادهایی که می‌توانست جذب فعالیت‌های مولد اقتصادی شود، صرف سرقت کردن خواهد شد.

بر اساس کار تالوک با عنوان «هزینه رفاهی انحصار، تعرفه و سرقت»، این هزینه علاوه بر زیان مرده، هزینه‌ای را که جست‌وجوگران رانت برای به دست آوردن رانت صرف می‌کنند نیز شامل می‌شود. این مخارج و مصارف هیچ‌گونه جنبه تولیدی ندارند و تنها بر توزیع درآمد اثر می‌گذارند. از این روست که هزینه انحصار، تنها مثلث L نخواهد بود.

بوکانان^۱ (۱۹۸۰، صص ۱۲-۱۴) سه هزینه مختلف را برای رانت‌جویی عنوان می‌کند:

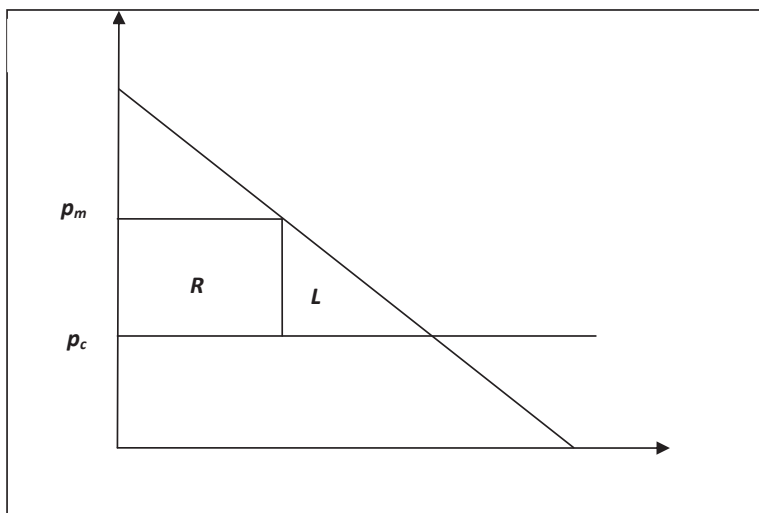
۱. مخارجی که گروه‌ها برای به دست آوردن رانت انحصار انجام می‌دهند.
۲. مخارجی که کارمندان دولت برای رسیدن به جایگاهی که حق انحصار را اعطا می‌کند انجام می‌دهند.
۳. مخارجی که گروه‌های فشار در مرحله سوم برای دستیابی به منافع حاصل از فعالیت‌های رانت‌جویانه انجام می‌دهند.

¹ Buchanan

مولر در ادامه مثال خود در خصوص خطوط هوایی، این سه هزینه را توضیح می‌دهد. در واقع هزینه‌ای که شرکت‌های مختلف ارائه‌کننده خدمات خطوط هوایی برای به دست آوردن حق انحصار صرف می‌کنند، جزء هزینه‌های گروه یک است که شامل رشوه، هزینه لابی و غیره است.

هزینه دوم توسط دولتمردان رخ می‌دهد. در واقع افراد دولتی سعی دارند از نظر شغلی به موقعیتی برسند که بتوانند از طریق آن دارای حق اعطای مجوزهای انحصاری باشند. در این صورت آن‌ها می‌توانند در موقعیت دریافت‌کننده رشوه قرار بگیرند. آن‌ها برای رسیدن به چنین موقعیتی با یکدیگر رقابت می‌کنند و مخارجی را برای این رقابت صرف می‌کنند. در مرحله سوم گروه‌هایی قرار دارند که از منافع حاصل از رانت‌جویی بهره‌مند می‌شوند. در مثال مولر (۲۰۰۳، صص ۳۳۰-۳۳۰) این گروه‌ها سعی دارند مالیاتی را که دولت از انحصارگر می‌گیرد، به سمت خود جذب کنند. تلاش آن‌ها بر این است که درآمد حاصل از مالیاتی را که از شرکت خطوط هوایی اخذ می‌شود، به صورت سوبسید به خود اختصاص دهند.

شکل ۱: هزینه اجتماعی انحصار به همراه رانت‌جویی

۲. شاخص‌های اندازه‌گیری رانت

رانت‌جویی پدیده‌ای نیست که بتوان آن را به‌طور مستقیم اندازه‌گیری و برآورد کرد. از این‌رو برای اندازه‌گیری رانت و رانت‌جویی، متغیرهای جانشین^۱ تعریف می‌شود. در مطالعات تجربی که در خصوص اندازه‌گیری رانت‌جویی انجام گرفته است نیز رویه به همین صورت بوده است. در این مطالعات ابتدا رانت‌جویی تعریف شده و سپس با توجه به تعریف ارائه شده از آن، شاخصی برای اندازه‌گیری رانت عنوان شده است.

شاخص‌های استفاده شده در مطالعات تجربی را می‌توان در دو سطح شاخص‌های خرد و کلان دسته‌بندی کرد؛ شاخص‌های خرد شاخص‌هایی هستند که میزان رانت‌جویی را در صنعتی خاص مورد ارزیابی و برآورد قرار داده‌اند و شاخص‌های کلان نیز به اندازه‌گیری رانت در سطح کلان اقتصادی پرداخته‌اند.

شاخص‌های خرد رانت‌جویی معمولاً در قالب اندازه‌گیری مواردی از قبیل وجود قیمت‌های چندگانه در یک بازار، وجود حمایت‌های دولتی و مواردی از این قبیل صورت گرفته است که در ادامه به آن‌ها خواهیم پرداخت. اما در زمینه شاخص‌های کلان رانت‌جویی می‌توان گفت که جز شاخص رانت‌جویی بودجه‌ای کتز و روزنبرگ^۲ که در سال (۱۹۸۹) توسط این دو اقتصاددان برآورد شده است، مطالعه دیگری رانت‌جویی را از دیدگاه کلان مورد بررسی قرار نداده است. با این حال می‌توان برخی از مطالعاتی را که به بررسی این موضوع از دیدگاه خرد پرداخته‌اند و با جمع میزان رانت‌جویی در بازارهای مختلف، مقادیری را برای رانت‌جویی کل عنوان کرده‌اند نیز در این طبقه‌بندی قرار داد. در ادامه این مطالعه به بررسی مطالعات تجربی و شاخص‌های اندازه‌گیری رانت‌جویی خواهیم پرداخت.

¹ Proxy

² Ktaz and Rosenberg

۲.۱. شاخص‌های رانت‌جویی در سطح خرد

همان‌طور که اشاره کردیم، یکی از مصادیق ایجاد رانت‌جویی در بازارهای غیر رقابتی رخ می‌دهد. اشاره کردیم که در مطالعات اولیه‌ای که درباره رانت‌جویی صورت گرفته، مستطیل R در شکل (۱) رانت نامیده می‌شد. در ادامه با گسترش ادبیات مربوط به رانت‌جویی و مطالعاتی که در این زمینه صورت گرفت، به انحصاراتی که در پی دخالت دولت در بازار به وجود می‌آید بیشتر توجه شد و از این رو همان‌طور که پیش از این نیز اشاره کردیم، دخالت دولت در بازار و ایجاد انحصارات به عنوان یکی از منشأهای رانت‌جویی شناخته شد. به دنبال این امر مطالعات زیادی نیز به قصد اندازه‌گیری رانت ایجاد شده به واسطه انحصارات و هزینه‌های ناشی از آن صورت گرفت.

مطالعه پوسنر^۱ (۱۹۷۵، ص ۸۰۷) یکی از مهم‌ترین مطالعاتی است که به منظور اندازه‌گیری رانت ناشی از انحصارات و زیان ناشی از آن صورت گرفته است. این مطالعه در ادبیات اقتصادی بسیار تأثیرگذار بوده و بعد از آن مطالعات زیادی به روش پوسنر انجام شد. وی مطالعه خود را از منظر هزینه‌های رانت‌جویی انجام داده و به موضوع رانت‌جویی از جنبه قیمت‌گذاری دولتی پرداخته است. پوسنر (۱۹۷۹، صص ۸۱۰-۸۰۷) معتقد است تعیین قیمت بالاتر از قیمت رقابتی، موجب زیان مصرف‌کنندگان می‌شود، میزانی از این زیان به صورت زیان اجتماعی به کل جامعه تحمیل می‌شود اما در حقیقت زیان اجتماعی به همین مثلث زیان منحصر نمی‌شود و در این ارتباط دو نوع زیان قابل شناسایی است؛ اول آنکه بنگاه‌ها به دنبال انحصاری شدن می‌روند و بنابراین هزینه‌هایی را در این راه صرف می‌کنند و دیگر اینکه دولت و سایر بنگاه‌ها نیز هزینه‌هایی را صرف مقابله با روش‌های انحصاری می‌کنند. سپس پوسنر به محاسبه هزینه‌های رانت‌جویی پرداخت. روش به کار گرفته شده توسط وی به این شکل است که صنایع مختلف را در کشور آمریکا مورد مطالعه قرار داده و میزان R+L (که در شکل (۱) نشان داده شد) را در این صنایع اندازه‌گیری کرده است تا بدین طریق هزینه رانت ناشی از انحصار را محاسبه کند؛ انحصاری که در برخی از صنایع به واسطه حمایت‌های دولتی پدید آمده است. پوسنر (همان، ص ۸۲۵) این میزان را برای صنایع مختلف در

¹ Posner

کشور ایالات متحده مورد ارزیابی و اندازه‌گیری قرار داد و در نهایت به این نتیجه رسید که زیان ناشی از اعمال مقررات دولتی بیش از مثلث زیان در حالاتی بوده که مقررات دولتی صورت نگرفته است. این موضوع به آن معناست که در صنایعی که انحصارات به واسطه حمایت‌های دولتی به‌وجود می‌آید، زیان ناشی از انحصارات یا همان هزینه‌های رانت‌جویی بیش از حالتی است که انحصار ایجاد شده به واسطه دخالت‌های دولت نبوده است. دلیل این امر نیز روشن است؛ در حالتی که انحصار به دلایل دیگری جز دخالت دولت به‌وجود آمده باشد، دلیل مورد نظر مانع از ورود سایر بنگاه‌ها به بازار مورد نظر می‌شود اما زمانی که محدودیت‌های دولتی موجب انحصار شده باشد، گروه‌های فشار سعی می‌کنند از طریق لابی کردن و اعمال فشار بر دولت، به بازار مورد نظر راه یابند، این موضوع باعث صرف هزینه‌هایی از سوی گروه‌های مورد نظر می‌شود و در نتیجه هزینه انحصار را افزایش می‌دهد.

همان‌طور که اشاره شد، دخالت دولت در بازار و ایجاد انحصار، زمینه‌های رانت‌جویی را فراهم می‌سازد. در این میان گروه‌های فشار نیز تلاش می‌کنند در جهت منافع خود بر دولت‌ها تأثیر داشته باشند. در این خصوص، تولیدکنندگان تلاش می‌کنند از طریق تأثیر بر دولت قیمت خود را افزایش دهند و در نتیجه دولت را به حمایت بیش از پیش از انحصارات مجبور کنند. در این زمینه استیگلر^۱ (۱۹۷۱، صص ۱۳۹-۱۳۷) مطالعاتی را صورت داده و عنوان داشته است که سیاست‌مداران به علت تأثیرپذیری از گروه‌های فشار در جهت افزایش مستطیل R در شکل (۱) که همان رانت انحصارگران است قدم بر می‌دارند و در نتیجه موجب افزایش قیمت‌ها می‌شوند. در ادامه مطالعات استیگلر، پلتزمن^۲ (۱۹۷۶، صص ۲۱۵-۲۱۱) مطالعاتی را صورت داد و بیان کرد که سیاست‌مداران نیز مانند تمامی آحاد اقتصادی، حداکثر کننده رأی هستند و بنابراین تنها به ترجیحات تولیدکنندگان توجه نداشته و بلکه ترجیحات مصرف‌کنندگان را نیز به تابع هدف خود وارد می‌کنند. این موضوع

¹ Stigler

² Peltzman

باعث می‌شود آن‌ها قیمت را تا میزان حداکثر کردن مستطیل R افزایش ندهند بلکه ترجیحات مصرف‌کنندگان که همان کاهش قیمت‌هاست را نیز مدنظر داشته باشند.

به دنبال مطالعات صورت گرفته توسط استیگلر و پلترمن، پژوهش‌های تجربی زیادی صورت گرفت تا به اثبات این ادعا بپردازد. درباره این بحث می‌توان به یکی از مهم‌ترین مطالعات صورت گرفته در این زمینه اشاره کرد. پول و شونینگ^۱ (۱۹۹۱، صص ۱۸۸-۱۸۵) شواهدی را برای گروه ثالث رانت‌جویی که همان مصرف‌کنندگان باشند به دست آوردند. در واقع پول و شونینگ مطالعه تجربی خود را به بررسی تأثیر گروه مصرف‌کننده بر تصمیمات سیاست‌مدار اختصاص دادند. آن‌ها دو گروه از کشورها را به عنوان کشورهای هدف برای مطالعه خود قرار دادند، گروه اول کشورهای که در آن‌ها سیاست‌مدار با رأی‌گیری انتخاب می‌شود و گروه دیگر کشورهایی که در آن سیاست‌مدار بدون رأی‌گیری انتخاب می‌شود. سپس آن‌ها به مقایسه قیمت برق در این دو گروه از کشورها پرداختند. پول و شونینگ (۱۹۹۱، ص ۹۲) در مشاهدات تجربی خود نتیجه گرفتند که قیمت برق در دولت‌هایی که سیاست‌مدار بدون رأی‌گیری انتخاب می‌شود بسیار بیشتر از مناطقی است که سیاست‌مدار با رأی‌گیری انتخاب می‌شود و بنابراین این موضوع نشان‌دهنده آن است که ترجیحات مصرف‌کننده در قوانین وضع شده توسط سیاست‌مداری که به رأی مصرف‌کنندگان نیاز دارد اثرگذار است. بنابراین می‌توان گفت شاخص مورد استفاده در این مطالعه، اندازه‌گیری قیمت برق و تأثیر آن با مقدار رانت‌جویی بوده است. درجه تغییر قیمت برق در میان گروه کشورهای انتخاب شده می‌تواند میزان رانت‌جویی از سوی مصرف‌کنندگان را در کشورهای مورد نظر نشان دهد.

در یک جمع‌بندی کلی و به‌طور خلاصه می‌توان گفت شاخص‌هایی که در سطح خرد به اندازه‌گیری موضوع رانت‌جویی پرداخته‌اند عمدتاً به صورت برآورد مستطیل رانت که در مطالعه پوستر (۱۹۷۵) نیز صورت گرفته است بوده یا به صورت اندازه‌گیری قیمت‌های دوگانه. درباره اندازه‌گیری قیمت‌ها دوگانه نیز مطالعات زیادی صورت گرفته است. در این زمینه یکی از مهم‌ترین

¹ Paul and Schoening

مطالعات صورت گرفته، مطالعه کروگر (۱۹۷۴، ص ۲۹۴) است که از وجود قیمت‌های دوگانه در اقتصاد هند به عنوان یکی از شاخص‌های اندازه‌گیری رانت‌جویی استفاده می‌کند. از آنجا که مطالعه کروگر با جمع رانت در بازارهای مختلف میزان کل رانت در کشور هند را در سالی مشخص مورد ارزیابی قرار می‌دهد، بنابراین در قسمت شاخص‌های کلان مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۲.۲. شاخص‌های رانت‌جویی در سطح کلان

شاخص‌های کلان رانت‌جویی، شاخص‌هایی هستند که میزان رانت‌جویی را در کل یک اقتصاد مورد ارزیابی و اندازه‌گیری قرار می‌دهند. همان‌طور که اشاره شد، یکی از مهم‌ترین مطالعات صورت گرفته در این زمینه، مطالعه کتز و روزنبرگ است.

پژوهش کتز و روزنبرگ (۱۹۸۹، ص ۱۳۳-۱۳۴) مطالعه‌ای است که به بررسی گروه‌های فشار و تأثیر آن‌ها در تخصیص بودجه دولت می‌پردازد. کتز و روزنبرگ قصد داشته‌اند در مطالعه خود باب جدیدی را در راستای مطالعات تجربی رانت‌جویی باز کنند زیرا تا زمان پژوهش این دو، تمامی مطالعات تجربی انجام شده به اندازه‌گیری و بررسی اثرات رانت‌جویی در سطح خرد پرداخته بودند که اندازه‌گیری هزینه‌های رانت‌جویی ناشی از انحصار یا هزینه‌های رانت‌جویی ناشی از حمایت‌های دولتی از بخش خاصی از صنعت را شامل می‌شود.

روش کتز و روزنبرگ در این مطالعه بررسی رانت‌جویی و اثرات و هزینه‌های آن از دیدگاه اقتصاد کلان است. از این رو آن‌ها به تخصیص بودجه دولت اشاره می‌کنند و با مثالی ساده از اقتصادی که از سه بخش کشاورزی، صنعت و خدمات تشکیل شده است، نشان می‌دهند که چگونه مالیات گرفتن از بخش خدمات و انتقال آن به بخش کشاورزی موجب فراهم آمدن رانتی برای بخش کشاورزی خواهد شد. سپس در ادامه برای انجام محاسبات خود توضیح می‌دهند برای آنکه شاخص اندازه‌گیری شده توسط آنان با تئوری و داده‌های موجود سازگار باشد، آن‌ها به جای پرداخت‌های انتقالی دولت، مخارج دولت را بررسی خواهند کرد.

دو فرض اساسی مطالعه کتز و روزنبرگ آن است که اولاً هرگونه تغییر و جابه‌جایی مخارج دولت بین بخش‌های مختلف اقتصاد که در مطالعه آنان به ۹ بخش تقسیم شده است، ناشی از یک

فعالیت رانت‌جویانه است که به واسطه گروه‌های فشار انجام شده است. ثانیاً کل مخارجی که توسط گروه‌های فشار برای دستیابی به این رانت انجام می‌شود برابر است با کل تغییراتی که در بودجه دولت صورت می‌گیرد. بنابراین آن‌ها (همان، صص ۱۳۹-۱۳۳) هرگونه جابه‌جایی در بودجه دولت را ناشی از تلاش گروه‌های فشار و یک عمل رانت‌جویانه می‌دانند.

این دو پژوهشگر با استفاده از دیتاهای موجود، تغییر بین بخشی در بودجه دولت را برای بیست کشور در یک بازه زمانی پانزده ساله انجام می‌دهند که با استفاده از فرمول زیر انجام می‌شود:

$$Rt = 1/2 \sum_{i=1}^n [S(t)_i - S(t-l)_i]$$

S درصد بودجه تخصیص‌یافته به بخش‌های مختلف اقتصاد از کل بودجه دولت است که i اندیس هر بخش است. بنابراین عبارت داخل براکت، تغییر بودجه‌ای هر بخش بین یک سال را نشان می‌دهد.

کتر و روزنبرگ این میزان R را برای هر سال و هر کشور محاسبه کردند و سپس میانگین R طی سال‌های مختلف را برای هر کشور به دست آوردند که برابر با میانگین رانت‌جویی آن کشور است. نتایج محاسبات آن‌ها (همان، صص ۱۳۲) در جدول (۱) نشان داده شده است.

جدول ۱: رابطه رانت‌جویی و بودجه در مطالعه کتر و روزنبرگ

رتبه	کشور	میانگین رانت‌جویی به صورت درصدی از بودجه $R_c * 100$	ماکزیم رانت‌جویی به صورت درصدی از بودجه ماکزیم $R_c * 100$
۱	فرانسه	۱/۲۸	۲/۶۸
۲	آلمان	۱/۳۸	۳/۵۵
۳	سوئیس	۲/۱۰	۷/۶۱
۴	بلژیک	۲/۱۳	۴/۸۸
۵	بریتانیا	۲/۵۵	۳/۹۹
۶	سوئد	۲/۵۹	۴/۷۴
۷	کانادا	۲/۶۱	۳/۷۳
۸	ایالات متحده	۲/۸۰	۴/۷۷
۹	استرالیا	۲/۸۷	۶/۶۳
۱۰	اسپانیا	۲/۹۲	۴/۱۳

رتبه	کشور	میانگین رانت‌جویی به صورت درصدی از بودجه $R_c * 100$	ماکزیم رانت‌جویی به صورت درصدی از بودجه ماکزیم $R_c * 100$
۱۱	کنیا	۳/۹۷	۶/۷۷
۱۲	یونان	۵/۲۸	۸/۰۴
۱۳	شیلی	۵/۳۲	۱۴/۳۴
۱۴	کره	۶/۰۸	۱۶/۲۴
۱۵	ایتالیا	۷/۳۱	۲۵/۱۷
۱۶	رژیم صهیونیستی	۷/۵۸	۱۴/۶۳
۱۷	ترکیه	۷/۷۰	۱۸/۵۵
۱۸	اندونزی	۷/۸۵	۱۶/۰۹
۱۹	مکزیک	۱۰/۱۶	۳۰/۹۶
۲۰	مصر	۱۰/۱۹	۲۴/۰۸

منبع: یافته‌های تحقیق کتز و روزنبرگ (۱۹۸۹)

همان‌طور که اشاره شد، کروگر (۱۹۷۴، صص ۲۹۵-۲۹۲) به برآورد میزان رانت در کشور هند در سال ۱۹۶۴ پرداخته است. وی برای اندازه‌گیری رانت در این کشور پنج منشأ رانت‌جویی را شناسایی کرده و در محاسبات خود به این نتیجه رسید که در این سال حمایت‌های تجاری در کشور هند موجب زیانی به اندازه ۷/۳ درصد GDP شده است.

منشأهای شناسایی شده برای رانت در کشور هند که شاخص‌های اندازه‌گیری رانت‌جویی در این کشور را ایجاد می‌کنند بر اساس دیدگاه کروگر عبارتند از: سرمایه‌گذاری دولتی، واردات، کالاهای کنترل شده و نرخ‌گذاری برای اعتبارات و خطوط آهن. نحوه محاسبه هر کدام از شاخص‌های فوق به شرح زیر است:

۱. سرمایه‌گذاری دولتی: میزان تلف شدن منابع در سرمایه‌گذاری‌های دولتی، ۵ درصد میزان سرمایه‌گذاری بوده است.

۲. واردات: قیمت مجوزهای وارداتی در سال ۱۹۶۴ از ۱۰۰ تا ۵۰۰ درصد مجوزها شده بود. در این محاسبه برای آنکه تخمینی محافظه‌کارانه زده شده باشد، ۷۵ درصد این مقدار به عنوان رانت ناشی از مجوزهای وارداتی در نظر گرفته شد.

۳. کالاهای کنترل شده: این کالاها شامل فولاد، سیمان، زغال سنگ، غذای ماشین‌های مسافری و سایر قیمت‌ها یا کالاهایی که توزیع آن‌ها کنترل می‌شود مانند ارز خارجی، به عنوان واردات غیر قانونی و معاملاتی که ثبت نمی‌شود در نظر گرفته می‌شود.

۴. نرخ‌گذاری اعتبارات: نرخ بهره در سال ۱۹۶۴ برابر ۶ درصد بوده است. در آن زمان بیست میلیارد روپیه از وام‌ها وصول نشده بودند و این‌طور تخمین زده شده است که با نرخ بهره ۸ درصد، بازار تسویه خواهد شد و ۳ درصد وام وصول نشده برابر با ارزش حال وام‌های جدید با نرخ ۵ درصد بوده است.

۵. خطوط آهن: برای محاسبه رانت ناشی از خطوط آهن، میزان حق کمیسیون دریافت شده بابت خرید خطوط آهن جدید و واگن‌های جدید محاسبه شده است.

نتایج محاسبات کروگر در جدول (۲) نشان داده شده است.

جدول ۲: تخمین اندازه رانت در کشور هند در سال ۱۹۶۴

منبع رانت	میزان رانت (میلیون روپیه)
سرمایه‌گذاری دولتی	۳۶۵
واردات	۱۰,۲۷۱
کالاهای کنترل شده	۳,۰۰۰
نرخ‌گذاری اعتبارات	۴۰۷
راه آهن	۶۰۲
جمع کل	۱۴,۶۴۵

مأخذ: یافته‌های تحقیق کروگر (۱۹۷۴)

طبق این محاسبات، میزان رانت در سال ۱۹۶۴ برابر ۷/۳ درصد درآمد ملی کشور هند بوده است. مطالعات تجربی کروگر (۱۹۷۴، صص ۱۹۷-۱۹۴) نشان می‌دهد رانتی که به واسطه مجوزهای واردات ایجاد می‌شود نسبتاً زیاد است و زیان مرده ناشی از محدودیت‌های سهمیه‌ای برابر با همان رفاه از دست رفته در حالت تعرفه است، به علاوه رانت ایجاد شده در اثر این محدودیت.

آنچه در این قسمت به آن اشاره شد، شاخص‌های اندازه‌گیری رانت‌جویی در سطح کلان بود که در دو پژوهش از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین تحقیقات انجام شده درباره رانت‌جویی از آن‌ها استفاده شده است. به‌دنبال مطالعات گروکر و کتز و روزنبرگ مطالعات زیادی صورت گرفته که از شاخص‌های معرفی شده در تحقیق آن‌ها برای برآورد اندازه رانت استفاده کرده‌اند. آنچه از بررسی شاخص‌های اندازه‌گیری رانت حاصل می‌شود آن است که جز شاخص کتز و روزنبرگ سایر شاخص‌های اندازه‌گیری، همگی بر مبنای مفهوم رانت و سپس بر اساس ویژگی‌های کشورهای مورد نظر تعریف شده‌اند. به عنوان مثال مفهوم رانت، وجود قیمت‌های دوگانه در اقتصاد را عاملی برای ایجاد رانت‌جویی می‌داند، بر این اساس مطالعات صورت گرفته در کشورهای مختلف، منشأ قیمت‌های دوگانه را در اقتصادهای مورد نظر خود شناسایی کرده و سپس به اندازه‌گیری رانت پرداخته‌اند.

۳. مطالعات تجربی رانت در ایران

همان‌طور که اشاره شد، مطالعاتی که تا کنون در زمینه میزان رانت و رانت‌جویی در کشورمان صورت گرفته، بسیار محدود است و در این میان می‌توان به مطالعاتی که توسط کریمی (۱۳۸۱)، ابریشمی و هادیان (۱۳۸۳) و کاویانی (۱۳۸۹) انجام شده است اشاره کرد.

کریمی به برآورد میزان رانت‌جویی در اقتصاد ایران بر اساس شاخص کتز و روزنبرگ پرداخته است. وی این شاخص را طی دوره ۱۳۷۹-۱۳۵۰ برای اقتصاد ایران مورد برآورد قرار داده و برای این منظور از داده‌های بودجه عمومی مصوب هر سال کشور استفاده کرده است. در این مطالعه میانگین تغییر در درصد تغییر بودجه تخصیص داده شده به فصل‌های مختلف بودجه نسبت به سال قبل، به عنوان میانگین رانت‌جویی بودجه‌ای هر سال در نظر گرفته شده است. نتایج مطالعه کریمی در جدول (۳) نمایش داده شده است.

جدول ۳: سری زمانی سنجه رانتجویی بودجه‌ای با استفاده از آمار امور و فصول

سال	سری زمانی رانتجویی با استفاده از آمار فصول	سری زمانی رانتجویی با استفاده از آمار امور
۱۳۵۳	۱۰/۴۹	۶/۹۱
۱۳۵۴	۸/۲۰	۴/۱۵
۱۳۵۵	۱۰/۲۱	۲/۷۴
۱۳۵۶	۱۱/۹۷	۵/۷۴
۱۳۵۷	۱۵/۵۷	۴/۹۰
۱۳۵۸	۲۰/۴۴	۱۴/۷۰
۱۳۵۹	۱۶/۰۶	۹/۰۸
۱۳۶۰	۱۵/۵۳	۱۱/۸۰
۱۳۶۱	۶/۱۹	۳/۳۰
۱۳۶۲	۸/۵۰	۳/۹۹
۱۳۶۳	۱۲/۴۵	۸/۶۰
۱۳۶۴	۹/۷۱	۵/۳۲
۱۳۶۵	۵/۹۸	۲/۶۸
۱۳۶۶	۷/۵۷	۳/۶۸
۱۳۶۷	۳/۸۰	۱/۳۱
۱۳۶۸	۱۲/۱۹	۸/۸۹
۱۳۶۹	۷/۷۰	۳/۸۱
۱۳۷۰	۵/۲۰	۱/۴۲
۱۳۷۱	۷/۷۷	۴/۹۷
۱۳۷۲	۱۸/۸۷	۷/۶۸
۱۳۷۳	۱۳/۱۹	۶/۲۷
۱۳۷۴	۱۲/۱۰	۵/۴۷
۱۳۷۵	۱۸/۰۶	۷/۸۳
۱۳۷۶	۹/۲۲	۷/۰۲
۱۳۷۷	۶/۲۹	۲/۹۱
۱۳۷۸	۷/۵۳	۵/۳۲
۱۳۷۹	۱۴/۲۹	۶/۹۹
میانگین	۱۰/۹۰	۷/۷۷

منبع: (کریمی، ۱۳۸۱)

مطالعه دیگری که در خصوص اندازه‌گیری میزان رانت در اقتصاد ایران صورت گرفته، مطالعه ابریشمی و هادیان (۱۳۸۳) است. در این مطالعه با استفاده از سه شاخص، رانت اقتصادی در ایران اندازه‌گیری شده و سپس ارتباط شاخص‌های فوق با رشد اقتصادی بررسی شده است. شاخص‌های مورد استفاده برای اندازه‌گیری رانت در تحقیق ابریشمی و هادیان نرخ متوسط تعرفه؛ اختلاف بین نرخ ارز در بازار رسمی و غیررسمی و اندازه دولت است. نرخ متوسط تعرفه از آن جهت که موجب بر هم خوردن تعادل اقتصادی و ایجاد رانت برای تولیدکنندگان داخل می‌شود مورد استفاده قرار گرفته است. اختلاف بین نرخ ارز رسمی و غیررسمی نیز به علت دوگانه بودن قیمت و رانت ایجاد شده برای گروه‌هایی که به ارز رسمی دسترسی دارند، انتخاب شده و در نهایت اندازه دولت نیز به عنوان نمادی از میزان دخالت‌های دولت در بازار است که زمینه‌ساز ایجاد رانت اقتصادی می‌شود. نتایج مطالعات ابریشمی و هادیان نشان می‌دهد رانت‌جویی تأثیر منفی بر رشد اقتصادی دارد و موجب کاهش رشد اقتصادی می‌شود.

مطالعه کاویانی نیز به برآورد اندازه رانت در اقتصاد ایران و بررسی متغیرهای تأثیرگذار بر آن اختصاص دارد. این مطالعه به بررسی موضوع رانت در اقتصاد ایران به عنوان یک کشور نفتی می‌پردازد. در این پژوهش ابتدا با بررسی مهم‌ترین مطالعات صورت گرفته در زمینه موضوع رانت، چهار زمینه رانت در اقتصاد ایران که عبارتند از رانت بودجه‌ای، رانت بهره‌ای، رانت وارداتی و رانت انرژی شناسایی شده‌اند و با توجه به آن‌ها، اندازه رانت در اقتصاد ایران در دوره ۴:۱۳۸۶-۱۳۶۹ محاسبه شده است. نتایج محاسبات مطالعه کاویانی (۱۳۸۹، صص ۲-۱) نشان می‌دهد میزان رانت در اقتصاد ایران در دو بازه زمانی ۴:۱۳۷۱-۱۳۶۹ و ۴:۱۳۸۶-۱۳۸۴ به مقدار قابل توجهی بیش از سایر سال‌های مورد بررسی است. همچنین این مطالعه به بررسی رابطه میان رانت با برخی متغیرهای کلان اقتصادی به تفکیک روابط کوتاه مدت و بلندمدت پرداخته است. نتایج محاسبات در رابطه بلندمدت نشان از هم‌جهتی حرکت رانت با متغیرهای تورم، درآمد ملی و ارزش صادرات نفت خام و رشد اقتصادی دارد. روابط کوتاه مدت نیز در خصوص سه متغیر اول نشان از هم‌سویی حرکتی در کوتاه مدت و نیز مکانیزم خودتقویتی رانت اقتصادی در ایران دارد اما درباره رانت

اقتصادی، روابط کوتاه مدت در این مطالعه رابطه منفی میان این دو متغیر را نشان می‌دهند. بر اساس ادعای پژوهش مورد بحث، حرکت هم‌زمان رانت اقتصادی و ارزش صادرات نفت خام می‌تواند دلیلی بر این مدعا باشد که وقوع شوک مثبت نفتی در ایران موجب افزایش رانت اقتصادی می‌شود.

۴. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

مرور مطالعات صورت گرفته در زمی‌نه رانت‌جویی ما را به این جمع‌بندی می‌رساند که به‌طور کلی حضور دولت در ایجاد موقعیت‌های رانت‌جویانه دارای اهمیت زیادی است. زمانی که دولت در سازوکارهای حاکم بر بازار دخالت می‌کند موجب برهم خوردن تعادل‌های اقتصادی می‌شود و در نتیجه ممکن است باعث ایجاد رانت اقتصادی و به‌دنبال آن فعالیت‌های رانت‌جویانه شود. دولت‌ها با اتخاذ سیاست‌هایی که منجر به وجود قیمت‌های دوگانه در اقتصاد می‌شود، می‌توانند باعث پدید آمدن رانت اقتصادی سرشاری شوند. از این‌رو گروه‌های فشار برای دستیابی به این رانت با یکدیگر رقابت کرده و هزینه‌هایی را صرف این رقابت‌ها می‌کنند که به عنوان زیان اجتماعی تلقی می‌شود.

همچنین مطالعه ادبیات رانت‌جویی ما را به این نتیجه می‌رساند که در خصوص اندازه‌گیری این متغیر اقتصادی، شاخص تعریف شده‌ای (آن‌طور که برای سایر متغیرهای اقتصادی تعریف می‌شود) وجود ندارد و از به همین دلیل برای اندازه‌گیری رانت‌جویی باید از متغیرهای جانشین استفاده کرد. به این منظور در مطالعات صورت گرفته ابتدا با استفاده از تعریف رانت‌جویی، مصادیق رانت‌جویی در کشور مورد نظر شناسایی شده و سپس با شاخص سازی بر مبنای تعاریف، رانت اقتصادی برآورد می‌شود.

منابع و مأخذ

- ابریشمی، حمید. هادیان، محمد (۱۳۸۳). رانت‌جویی و رشد اقتصاد (شواهد تجربی از ایران)، مجله تحقیقات اقتصادی، شماره ۶۷.
- کرویانی، زهرا (۱۳۸۹). برآورد اندازه رانت در اقتصاد ایران به عنوان یک کشور نفتی؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه صنعتی شریف، به راهنمایی دکتر مسعود نیلی.
- کریمی، محمد (۱۳۸۱). بررسی رانت‌جویی بودجه‌ای در ایران: مطالعات مقطع عرضی و سری زمانی؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی، به راهنمایی دکتر محمد طبیبیان
- Acemoglu, D (1995). Reward Structure and the allocation of talent, *European Economic Review* 39, 17-33.
- Baland, J.-M, Francois, P (2000). Rent-seeking and resource booms. *Journal of Development Economics*, 61(2), 527-542.
- Buchanan, J (1980). Rent Seeking and Profit Seeking, in J.M. Buchanan, R. D. Tollison, and G. Tullock, 3-15.
- Katz, E, and Rosenberg, J (1989). Rent Seeking for Budgetary Allocation: Preliminary Results for 20 Countries, *Public Choice* 60, 133-44.
- Krueger, A. O (1974). The Political Economy of the Rent-Seeking society, *American Economic Review*, June, 291-303.
- Mueller, D (2003). *Public Choice III*, Cambridge University Press.
- Nili, F, and Talmain, G (2001). Rent seeking, occupational choice and oil boom, *IDEAS Working Paper*, 2001/11.
- Peltzman, S (1976). Towards a More General Theory of Regulation? *Journal of Law and Economics* 19, August 1976, 211-40.

- Paul, Ch. Schoening, N (1991). Regulation and Rent Seeking: Prices, Pro.ts, and Third-party Transfers, *Public Choice* 68, January, 185–94.
- Posner, R, A (1975). The Social Costs of Monopoly and Regulation, *Journal of Political Economy* 83, August, 807–27.
- Stigler, G (1971). The Theory of Economic Regulation, *Bell Journal of Economics and Management Science* 2, spring 1971, 137–46.
- Tullock, G (1967). The Welfare Costs of Tariffs, Monopolies and Theft, *Western Economic Journal* 5, 224–32.
- Tornell, A, and Lane, P (1999). The Voracity Effect, the *American Economic Review*, Vol. 89, No. 1, pp. 22–46.
- Torvic, R (2009). *Why* do some resource-abundant countries succeed while others do not, *Oxford Review of Economic Policy*, Volume 25, Number 2, 2009, pp.241–256